

ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΥΠΟ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Χ. ΧΑΤΖΗ

Ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχαίων τοπωνυμίων ἐν πάσαις ταῖς δημοσιευθείσαις ὑπ' ἐμοῦ διατριβαῖς ἀείποτε ἐπεζήτησα νὰ βαδίσω ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους. Ἐπειδὴ ὅμως παρετήρησα, ὅτι πολλὰ παράδοξα διδάσκονται ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ τῆς ἐρεῦνης, ἐνόμισα ὠφέλιμον, ὅπως ἐν προσεχεῖ μελέτῃ ἐκθέσω τὰς μεθοδικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὀφείλουσι νὰ διέπωσι τὰς τοιαύτας ἐργασίας περὶ ἀρχαίων τοπωνυμίων, ἰδίᾳ δὲ ἵνα καταδείξω τὸ ἄτοπον τῆς ἐπιχειρουμένης ἐρμηνείας αὐτῶν διὰ τῆς συνεξετάσεως ῥιζῶν ἐκ συγγενῶν γλωσσῶν. Ἀρκεῖ ἐν καὶ μόνον παράδειγμα πρὸς διαπίστωσιν τοῦ πράγματος. Τὸ ἐθνικὸν ὄνομα Ἑλλήν συνήπτετο ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν πρὸς τὴν ῥίζαν *σελ*—, ἐνῶ ὥφειλον νὰ συνεξετασθῶσι μόνον τὰ ὀνόματα τὰ λήγοντα εἰς —*ήν* (—*άν*)· ἡμεῖς συνεξετάσαντες πάντα ταῦτα τὰ ὀνόματα ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν μετ' ἀσφαλείας τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος τούτου· πβ. Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 128-161.

Εὐτυχῶς ἐσχάτως αἱ τοπωνυμολογικαὶ ἔρευναι ἔλαβον γενναιοτέραν προώθησιν· καὶ εἰδικὸν περιοδικὸν (*Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, ἐκδοτικὸς οἶκος R. Oldenbourg, München und Berlin) ἰδρύθη χάριν αὐτῶν.

Τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς τοπωνυμολογίας καταδεικνύομεν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ ἀνεκδότῳ διατριβῇ ἡμῶν καὶ διὰ τοῦ κεφαλαίου «Τοπωνυμολογία καὶ μυθολογία». Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ πρῶτοι ἡμεῖς μεθοδικῶς δεικνύομεν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι ὀφείλουσι νὰ ἐξετάζωνται ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ τοπωνύμια· δεικνύεται, ὅτι πολλοὶ μῦθοι ἐγεννήθησαν, διεσκευάσθησαν καὶ ἐπηυξήθησαν ἕνεκα ἐρμηνείας τοπωνυμίων.

Ἐπιθυμῶ νὰ καταδείξω τοῦτο δι' ὀλίγων παραδειγμάτων.

1. Ἡ Αὐλὶς τῆς Βοιωτίας κατ' ἀρχαιότατον μῦθον θεωρεῖται ὁ τόπος, ἐξ οὗ ἀπέπλευσαν οἱ Ἑλληνες, ἵνα ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῆς Τροίας· πβ. Ὀμήρ. Ἰλ. Β 303-304: «ὅτ' ἐς Αὐλίδα νῆες Ἀχαιῶν | ἠγερέοντο κακὰ Πριάμῳ καὶ Τρωσὶ φέρονσαι».

Ἀλλὰ κατ' ἐμὲ ἡ Αὐλὶς δὲν ἀνεφέρετο ἀρχικῶς ἐν τῷ Τρωϊκῷ μύθῳ· φαίνεται, ὅτι ἐν τῇ περιοχῇ (στενῇ ἢ εὐρυτέρᾳ) τῆς Αὐλίδος τῆς Βοιωτίας ἐπλάσθη διὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν σημασίαν τοῦ τοπωνυμίου *τοπικὸς μῦθος* συνάπτων τὴν Αὐλίδα πρὸς τὴν κατὰ τῆς Τροίας ἐκστρατείαν.

Αὐλὶς — ἡ αἰτ. *Αῦλιν* παρ' Εὐριπ. Ἰφιγ. Αὐλ. 14 κ. ἀ. — εἶναι τὸ προσηγορικὸν *αὐλὶς* = 1. κοίτη (πτηνῶν ἢ ζώων)· πβ. Ὀμήρ. Ὀδύσσ. χ 468 κ. ἐ. «ἢ κίχλαι τανυσίπτεροι ἢ πέλειαι . . . αὐλιν εἰσέμεναι», Ὀμήρ. Ὑμν. Ἑρμ. 71 «ἐνθα θεῶν μακάρων βόες

ἄμβροτοι αὖλιν ἔχεσκον», Εὐριπ. Κύκλ. 362 «χαιρέτω μὲν αὖλιν ἄδε», Θεόκρ. 25, 18 κ. ἄ. καὶ 2. κατασκήνωσις· πβ. Ὀμήρ. Ἰλ. I 232 «αὖλιν ἔθεντο»· τοῦτο τὰ Ἑνετικά Σχόλια (Α) ἐρμηνεύουσι: «αὐλισμὸν ἐποίησαν, ἐστρατοπεδεύσαντο». Ἑτυμολογικῶς ἡ λ. αὖλιν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν λ. αὐλή.

Τὸ αὖλιν (= κατασκήνωσις) καὶ τὸ δ. αὐλίζομαι (= στρατοπεδεύω), ἐγένοντο ἀφορμῇ, ὥστε ἡ Αὐλὶς τῆς Βοιωτίας νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς—ἢ τῶν περιοίκων—ὁ τόπος τῆς συγκεντρώσεως καὶ κατασκηνώσεως τῶν ὑπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα Ἑλλήνων.

Ἡμεῖς ὁμῶς λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅμοια τοπωνύμια ἰσχυρίζομεθα, ὅτι ἐν τῷ βοιωτικῷ τοπωνυμίῳ ἐνυπάρχει μόνον ἡ πρώτη σημασία: κοίτη πτηνῶν ἢ ζώων (πραγματικῇ ἢ νομιζομένῃ)· πβ. ἀρχ. Φωλεὸς (τοπων. ἐν Ἀρκαδίᾳ), Κοίτη (νησίς παρὰ τὴν Κρήτην καὶ πρὸ τῶν Χαννίων)· ἀλλὰ καὶ νεώτερα δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν: Κοίτη (ὄρος ἐν τῇ Χίῳ), Κοίτα (κώμη τῆς Μάνης), Ἀετοφωλεά, Χοιροκοιτία (= κοίτη χοίρων: Κύπρ.), Κοιτάσματα (τοπων. ἐν Τήλῳ: κοίτασμα = κοίτη πτηνῶν) κ. ἄ. Πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φίλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 2 (1938) σ. 151-152.

2. Οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων περὶ τὴν Τροίαν μετηνέχθησαν κατὰ τὸν διδάσκαλον ἡμῶν E. Bethe ἐκ τῆς Ἑλλάδος (πβ. τάφον Ἐκτορος ἐν Θήβαις!)· ἂν τὴν γνώμην ταύτην δεχθῶμεν, τοῦτο συνέβη καὶ διὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λ. Σκάμανδρος (ποταμὸς τῆς Τρωάδος)· ὁ ἕτερος τύπος Κάμανδρος προφανῶς κατ' ἐμὲ ὀφείλεται εἰς ἐτυμολογίαν: κάμων (ἀττ. ἔκαμον) ἄνδρες· πβ. Ὀμήρ. Ἰλ. A 168 «ἐπεὶ κε κάμω πολεμίζων».

3. Ἡ πόλις Ἀφεται' (τῆς Θεσσαλίας) καὶ ἡ κυρία ὁδὸς ἐν Σπάρτῃ Ἀφέτα ἔχουσι βεβαίως τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀπὸ νομῶν ἀφέντων (= ἐλευθέρων)· πβ. Πλούταρχ. Λυσ. 20 «ὥσπερ ἵππος ἐκ νομῆς ἀφέντου καὶ λειμῶνος»· ἦσαν δηλαδὴ ἀφειμέναι ἐλεύθεραι· πβ. γυναιῖκες ἀφειτοί (= ἀφειμέναι τοῖς ἐντυχοῦσιν).

Ἀλλ' ἐν τῷ μύθῳ διὰ κακὴν ἐτυμολογίαν—ἡ λ. ἀφειτήριον (= ὁ λιμὴν, ὡς τόπος, ὅθεν ἀφίενται τὰ πλοῖα· πβ. Στράβ. ΙΑ' σ. 494 «ἥτις [ἐνν. κώμη] ἐστὶν ἀφειτήριον τοῖς τὴν λίμνην πλέουσιν») παρεπλάνησε τοὺς πλάσαντας τὸν μῦθον—ἐθεωρήθησαν αἱ Ἀφεται' ἢ ἀφειτηρία, ἐξ ἧς (τὸ δεύτερον) ἀπέπλευσαν οἱ Ἀργοναῦται· πβ. Ἡρόδ. Ζ' 193 «ἔστι δὲ χῶρος ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ τῆς Μαγνησίης, ἐνθα λέγεται τὸν Ἡρακλέα καταλειφθῆναι ὑπὸ Ἰήσονός τε καὶ τῶν συνεταίρων ἐκ τῆς Ἀργεῖς ἐπ' ὕδωρ πεμφθέντα, εὐτ' ἐπὶ τὸ κῶας ἔπλων ἐς Αἴαν τὴν Κολχίδα· ἐνθεῦτεν γὰρ ἔμελλον ὑδρευσάμενοι ἐς τὸ πέλαγος ἀπῆσιν, ἐπὶ τούτου δὲ τῷ χώρῳ ὄνομα γέγονε Ἀφεται'».

Κατὰ τὴν ἡμετέραν μέθοδον ἐξετάζομεν καὶ τὰς ἐπομένους ἀρχαίας τοπωνυμίας, εἰς ὧν τὴν ἔρευναν μεταβαίνομεν.

1. Πειραιεὺς — Πειραιός².

Τὸ ὄνομα Πειραιεὺς — Πειραιός³ ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι· ὁ Στράβων Α' 58 (παραλαβὼν, ὡς φαίνεται, παρὰ τοῦ Ἀπολλοδώρου) γράφει τὰ ἑξῆς:

1 Τὸ ἐπίθετον ἀφειτος θὰ ἐτονίζετο ἀρχαιότερον ἀφειτός· πβ. ἐνείτος. Ἔτι πβ. συγκροιστός ἀλλὰ σύγκροιστος.

2 Περὶ τοῦ τοπωνυμίου Πειραιεὺς βραχέα τινά, ἅτινα μάλιστα διαρρηθμίζω ἐνταῦθα, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ περιο-

δικῷ Ἐπιστημον. ἡχ. 12 (1925) σ. 120.

3 Παρ' Ἀριστοφάνει Εἰρήν. 145 κ. ἄ. καὶ τύπος Πειραιεὺς τὸν τύπον Πειραιός παρέχει ἐπιγραφῇ.

«τόν τε Πειραιᾶ νησιάζοντα πρότερον καὶ πέραν τῆς ἀκτῆς κείμενον οὕτως φασὶν ὀνομασθῆναι». Εἶτα τὸ Μέγα ἐτυμολογικὸν λ. Πειραιεύς γράφει: «Πειραιεύς . . . περαιεύς τις ὢν ἦν γὰρ ὅτε οὐ συνήπιετο τῇ γῇ, ἀλλ' ἦν νῆσος». Μνείας τῆς ἐτυμολογίας ταύτης παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσι παραλείπω.

Τὴν ἀρχαίαν ἐτυμολογίαν ἀπεδέχθησαν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πάντες: πβ. προχειρῶς Ἑρρ. Στεφ. Θησ. Ἑλλ. γλ. καὶ Pape-Benseler λ. Πειραιεύς, Curtius, Grund. griech. Etym. I σ. 273 (ε' ἔκδ.), C. Wachsmuth, Die Stadt Athen, Leipzig 1890, τόμ. II 1 σ. 3, Judeich, Topographie von Athen² (1931) σ. 37 κ. ἄ. Περὶ τῶν ἀρχαίων ἐτυμολογιῶν πβ. Th. Lenschau, Pauly-Wissowa RE. λ. Peiraieus σ. 78, 46 κ. ἑ.

Ἄν ὁ Πειραιεύς εἶχεν ὀνομασθῇ, δι' ὃν λόγον ὁ Στράβων, τὸ Μέγα ἐτυμολογικὸν κ. ἄ. ὑπεστήριξαν καὶ ἐδέχθησαν πάντες οἱ νεώτεροι φιλόλογοι, ἔπρεπε νὰ κληθῇ κανονικῶς Περαιία (ἡ), ὡς πράγματι καλοῦνται ἄλλοι ἀρχαῖοι τόποι: πβ. προχειρῶς Pape-Benseler λ. Περαιία.

Οἱ δεχόμενοι τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην στηρίζονται ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς τριτογενοῦς περιόδου (Tertiärzeit) ἡ περαιαῖκη χερσόνησος ἦτο κερχωρισμένη ἀπὸ τῆς λοιπῆς Ἀττικῆς κατὰ δὲ τὸν Th. Lenschau, Pauly-Wissowa RE. λ. Peiraieus σ. 78, 37 «(der Einbruch) erst allmählich während des Quartärs (=τῆς τεταρτογενοῦς περιόδου) durch die Ablagerungen der Flussläufe und die Anschwemmungen des Meeres wieder geschlossen ward (Judeich Topogr.² 46-49 mit Kart.)».

Ἀλλὰ ἦτο καθ' ἡμᾶς φύσει ἀδύνατον νὰ ἔχωσιν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες γνῶσιν τῶν πρὸ ἑκατοντάδων χιλιάδων ἐτῶν γενομένων γεωλογικῶν μεταβολῶν καὶ νὰ ὀνομάσωσι τὸν Πειραιᾶ ὡς τὸν πέραν κείμενον!

Οἱ ἀρχαῖοι διὰ τὴν ψευδῇ ἐτυμολογίαν (περαιία, πέραν) ἔπλασαν καὶ τὴν εἵδησιν περὶ τοῦ νησιάζοντος Πειραιῶς (Στράβ., Μέγα ἐτυμ.): ὥστε οὐχὶ ὀρθῶς λέγονται παρὰ Pauly-Wissowa RE. λ. Πειραιεύς, σ. 100, 30 τὰ ἑξῆς: «in berechtigtem Anschluss an die antike Erklärung weist Judeich Top. Ath.² (1931) 47 auf die Ableitung von πέραν, «das Überland» hin, weil der Peiraieus vordem Insel gewesen sei».

Τέλος ὅλως ἐσφαλμένως ὁ Usener, Kleine Schriften IV (1913) σ. 47 κ. ἑ., συνάπτει τὴν λ. Πειραιεύς πρὸς τὸ ὄνομα Περσαῖος — Περσεύς.

Διὰ τοὺς τύπους Περαιεύς — Πειραιεύς πβ. πέρας — πεῖρας (ποιητ.), περαιίνω — πειραιίνω ("Ομηρ., Πίνδαρ. κ. ἄ.), Πέρινθος — Πείρινθος, Ἐρέτρια — Εἰρέτρια κ. ἄ.

Διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ τύπου Πειραιεύς πβ. μόνος — Μόνιχος (παρὰ Στεφάν. Βυζαντ. «Μουνυχία . . . ἀπὸ Μονύχου» ὁρθ.: Μονίχου [πβ. καὶ Roscher ML. λ. Munichos σ. 3229, 21: Μόνιχος ἐν ἐπιγρ. ἀγγείου] πβ. φρῦνος — Φρύνιχος, σῶφρων — Σωφρόνιχος, Ἀσωπὸς — Ἀσώπιχος, Κάβριος — Καβίριχος, πυρρὸς — Πύρριχος, σιμὸς — Σίμιχος, πελλὸς — Πέλλιχος, Ἰομηνὸς — Ἰομήνιχος, κ. ἄ. π.), παραλλήλως δὲ Μούνιχος — Μουνυχία¹, ὅπερ βεβαίως εἶναι ἰωνικὸς τύπος.

Πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ τοπωνυμίου πρέπει νὰ ληφθῇ κατ' ἐμὲ κυρίως ὑπ' ὄψιν ἡ κατάληξις — εὐς· ἔάν τις δηλ. τὰ ὅμοια συστήματα ἐξετάσῃ, ὀφείλει νὰ δεχθῇ

1 Πβ. ἄττ. μόνος — ἰων. μούνος· κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν τύπον Πειραιεύς ἰωνικόν, τὸν δὲ τύπον Περαιεύς ἄττικόν.

κατ' ἀνάγκην, ὅτι τὸ τοπωνύμιον *Περαιεύς* — *Πειραιεύς* ὀφείλει νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ ῥ. *περαιῶ* πβ. τὰ ἑξῆς ὅμοια συστήματα: *φαρμακῶ* — *φαρμακεύς*, *γράφω* — *γραφεύς*, *πνίγω* — *πνιγεύς*, *βάπτω* (ῥ. *βαφ* —) — *βαφεύς*, *ῥάπτω* (ῥ. *ῥαφ* —) — *ῥαφεύς*, *κόπτω* (ῥ. *κοπ* —) — *κοπεύς*, *σκάπτω* (ῥ. *σκαφ* —) — *σκαφεύς* κ.ἄ.π.

Κατὰ ταῦτα ὀφείλομεν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπῆρχε παρὰ τὸ ῥ. *περαιῶ* προσηγορικὸν **πε(ι)ραιεύς* (=ὁ περαιῶν, ὁ πορθμεύς) δηλοῦν τὸν δρωῖντα¹.

Πρὶν προβῶμεν περαιτέρω, ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ὄνομα *Πείραιος* — *Πειραιός*.

Παρ' Ὀμήρῳ (Ὀδύσσεια ο 539 κ. ἐ., 544, ρ 55, 71, 74, 78, υ 372) Ἰθακήσιός τις καλεῖται *Πείραιος*². ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ ἔχομεν ἀναβιβασμὸν τοῦ τόνου ἀντὶ **Πειραιός*³ (πβ. *ξανθός* — *Ξάνθος* κ. ἄ. π.)· τὸν τονισμὸν τοῦτον διασφίζει τὸ ἀρχαῖον τοπωνύμιον *Πειραιός*· οὕτως ἐκαλεῖτο λιμὴν τῆς Κορινθίας (Θουκυδ. Η', 10, Στέφαν. Βυζάντ. λ. *Πειραιός*· πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Peiraios* 2 καὶ *Speiraion*, σ. 1592 κέ.)· κατὰ δὲ τὸν Στέφανον τὸν Βυζάντιον (λ. *Πειραιός*) οὕτως ἐκαλεῖτο πρότερον — κατ' ἐμὲ ἐκ *παρὰ λήλουν* (πβ. νῦν *Ἀθήναι* — *Ἀθήνα*) — καὶ ὁ Πειραιεύς· τὸν τύπον τοῦτον ὑποστηρίζει ἄριστα καὶ τὸ λατινικὸν *Piraeus* (παρὰ τὸ *Piraeus*)· τὸ *Πειραιός* καθ' ἡμᾶς ἔχει πρὸς τὸ *Πειραιεύς*, ὡς τὸ *φαρμακός* πρὸς τὸ *φαρμακεύς*, τὸ *τροφός* πρὸς τὸ *τροφεύς*, τὸ *δοκός* πρὸς τὸ *(παν)δοκεύς* κ. ἄ. π.

Νῦν κατὰ τίνα τρόπον θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ τοπωνύμιον; Νομίζω, ὅτι τὴν λύσιν δίδει ὁ παρ' Ὀμήρῳ *Πείραιος*⁴. Τὸ *Πε(ι)ραιεύς* — *Πειραιός* καθ' ἡμᾶς εἶναι ἐπὶ κλήσις θεοῦ καὶ δὴ τοῦ Ποσειδῶνος⁵. ὁ Ποσειδῶν *Πε(ι)ραιεύς* — *Πειραιός* (=πορθμεύς· πβ. ἄνωτ.) εἶναι ὁ ἄλλως καλούμενος *Πόρθμιος* (πβ. IG. XII, 1 ἀρ. 1031 κέ., O. Gruppe, Griechische Mythologie I σ. 258, 14 καὶ II 1158, 6)· ἔτι πβ. *Πορθμία* (θεὰ τις θαλασσία, πιθανῶς ἡ Ἀμφιτρίτη), *Ἀφροδίτη Εὐπλοία* κ. ἄ.

Ἀπὸ τοῦ θεοῦ (Ποσειδῶνος) *Πειραιῶς* — *Πειραιοῦ* ὀνομάσθη ὁ ναὸς αὐτοῦ (*Ποσειδῶν*) *Πειραιεύς* — *Πειραιός*. Ὅτι ναοὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι⁶ ἔφερον αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἀπέδειξα ἐν ἀνακοινώσει μου ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ (πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φίλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935 — 1936 σ. 135, 5).

Εἶτα ἀπὸ τοῦ ναοῦ ἐκλήθη διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ὁ περὶ αὐτὸν τόπος⁷, ὡς περαιτέρω ἀπέδειξα ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀνακοινώσει· πβ. (*Ἀρτεμις*) *Κυρῆρη* (=1. θεά, 2. ναός, 3. πόλις), *Ἀθήνη* (=1. θεά, 2. ναός, 3. πόλις· πβ. Ὀμήρ. Ὀδύσσεια η 80: *ἔκετο δ' ἐς Μαραθῶνα καὶ εὐθυσάγουσαν Ἀθήνην*)⁸, *Κόρινθος* (=1. θεὸς [*Κόρινθος*], 2. ναός, 3. πόλις [πβ. ἀρσ. *Ἀκροκόρινθος*]), *Ζέα*, *Ἑλένη* (θεὰ καὶ τόπος), *Ἑλλη* (πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φίλοσ.

1 Εἰς - εὖς λήγουσι καὶ ἔθνικά· πβ. *Χολαργός* — *Χολαργεύς*, *Ἀχαρναί* — *Ἀχαρνεύς*, *Περαία* — *Περαιεύς* κ. ἄ. π. Ἀλλὰ ὁ ἑτερος τύπος *Πειραιός* κωλύει ἰσχυρῶς νὰ θεωρηθῶμεν τὸ *Πειραιεύς* ἔθνικόν (*Ποσειδῶν Πειραιεύς*· πβ. *Ποσειδῶν Αἰγῶν* [= *Αἰγέτης*]).

2 Πβ. καὶ τὸ πατρωνυμικὸν *Πειραιίδης*· Ὀμήρ. Ἰλ. Δ 228.

3 Τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ναυτικοῦ βίου· πβ. ὅμοια ὀνόματα παρ' Ὀμήρῳ: *Περφεύς*, *Πρυμνεύς*, *Ἐρετμεύς*, *Ναντεῦς*, *Ἀναβησίνας*, *Ναυσικάα*, *Ναυσίθοος*, *Ἀμφιάλος*, *Ἄλιος*, *Ποντεῦς*, *Ποντόνοος* κ. ἄ.

4 Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Fick — Bechtel, Griech. Personen-

namen σ. 421, ὑπέθεσεν ὅτι ὁ Ὀμηρὸς ἐπλασε τὸ ὄνομα *Πείραιος* ὀρμηθεὶς ἀπὸ τοπωνυμίου· πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Peiraios* 1.

5 Πρὸς κοινὸν ἀνθρωπινὸν πορθμέα καὶ τὸν οἰκίσκον αὐτοῦ νὰ συνάψωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ τοπωνυμίου *Πειραιεύς* κωλύει τὸ τοπωνύμιον τῆς Κορινθίας *Πειραιός* (ιδ. κατωτ.), οὐτινος ἡ γεωγραφικὴ θέσις δὲν εὐνοεῖ τὴν ἐκδοχὴν περὶ πορθμείου (περάματος).

6 Πβ. νῦν Ἅγιος Γεώργιος (=1. ὁ ἅγιος 2. ὁ ναός) κ.ἄ. π.

7 Πβ. νῦν Ἅγιος Γεώργιος (=1. ναός, 2. χωρίον) κ.ἄ. π.

8 Τὸ νῦν *Ἀθήνα* εἶναι αὐτὸ τοῦτο, ὡς ἐδειξα, τὸ παρ' Ὀμήρῳ *Ἀθήνη* (πόλις)! Πβ. ἀρχ. *Κοίτη* — νῦν *Κοίτα*.

σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935—1936 σ. 135-137), *Μόνοικος* (Ἡρακλῆς *Μόνοικος* καὶ παρὰ-
λιος πόλις [νῦν Μονακο]), *Μουνιχία* (Ἀρτεμις Μουνιχία καὶ λιμὴν Πειραιῶς), Περσεὺς
([καὶ Περσεὺς κατὰ τὸν Usener: Pauly-Wissowa RE. λ. *Perrus*] πιθανῶς θεὸς κατ' ἐμὲ
καὶ πόλις καὶ λιμὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ: πβ. Στέφ. Βυζ. λ. *Περσεύς*), Ὑπατος (Ζεὺς Ὑπατος
καὶ ὄρος: πβ. Πausan. Θ', 19, 3), *Παιὼν* (θεὸς καὶ πόλις [ἐν Θράκῃ]) καὶ ἄλλα, ἅτινα
θὰ καταλέξω ἐν τῇ διατριβῇ μου περὶ τῶν τοπωνυμίων Ἀθῆναι — Μυκῆναι — Θῆβαι.

Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ λιμὴν τῆς Ἀττικῆς Πειραιεύς καὶ ὁ λιμὴν τῆς Κορινθίας Πειραιὸς
ὠνομάσθησαν ἀπὸ ναοῦ τοῦ θαλασσίου θεοῦ Ποσειδῶνος: ὡς καὶ σήμερον αἱ παρὰ τὴν
θάλασσαν πόλεις καὶ χωρία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἔχουσι νὰ ἐπιδείξωσι ναοὺς τοῦ
Ἀγίου Νικολάου, τοῦ προστάτου τῶν ναυτικῶν: ἐκ ναῶν δὲ τοῦ ἁγίου τούτου ἀπέρ-
ρευσαν καὶ πολλὰ τοπωνύμια (πόλεις καὶ χωρία): πβ. Πίνακας ἀπογραφῆς τοῦ πλη-
θυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1929, σ. 406.

2. Ἀμφίπολις (ποταμὸς — πόλις).

Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ οὐ μακρὰν τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου καὶ δυτικῶς
τοῦ Παγγαίου ἔκειτο ἡ ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος περιρρεομένη πόλις Ἀμφίπολις¹,
ἣτις πρότερον ἐκαλεῖτο Ἐννέα ὁδοί.

Τὸ ὄνομα αὐτῆς πρῶτος ἐπειράθη νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Θουκυδίδης ὁ μέγας ἱστορικός ἐν
Δ 102 λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ ὀνόματος: «ἦν Ἀμφίπολιν Ἀγνων ὠνόμασεν, ὅτι ἐπ' ἀμφο-
τερα περιρρέοντος τοῦ Στρυμόνος διὰ τὸ περιέχειν αὐτὴν τεῖχει μακρῷ ἀπο-
λαβὼν ἐκ ποταμοῦ ἐς ποταμὸν περιφανῇ ἐς θάλασσαν τε καὶ τὴν ἡπειρον ὥκισεν».

Ὅτι ὁ μέγας ἱστορικός ἐπλανήθη ἐρμηνεύων οὕτω τὸ ὄνομα, θὰ δείξῃ ἡ παροῦσα
διατριβή. Τὴν γνώμην ὅμως τοῦ Θουκυδίδου διὰ τὸ μέγας κῦρος αὐτοῦ ἅπαντες σχεδὸν
παρεδέχθησαν².

Ὁ Θουκυδίδης προφανῶς ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ θέλει νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ὄνομα τὸ
εἰς τὴν πόλιν Ἐννέα ὁδοὺς δοθὲν (τῷ 437 π.Χ.) ὑπὸ τοῦ Ἀγνωνος, τοῦ Ἀθηναίου
οἰκιστοῦ τῆς Ἀμφιπόλεως: «ἦν Ἀμφίπολιν Ἀγνων ὠνόμασεν, ὅτι . . . ».

Ὁ Θουκυδίδης ὅμως κατὰ παράδοξον τρόπον δύο ὅλως διαφόρους ἐρμηνείας
συνάπτων παρέχει ἡμῖν εἶναι δὲ περιέργον, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἐρμηνευτῶν, οὓς ἔχω
ὑπ' ὄψιν, παρετήρησε τοῦτο.

Νῦν ἐξετάσωμεν τὰς παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ δύο ἐρμηνείας.

Κατὰ τὴν πρώτην ἡ Ἀμφίπολις ὠνομάσθη οὕτως ἔνεκα τοῦ περιρρέοντος Στρυ-
μόνος, ὅστις περιέχει αὐτήν.

1 Πβ. προχείρως περὶ τῆς θέσεως τῆς Ἀμφιπόλεως
Leake, North Greece III σ. 191, Pauly-Wissowa RE.
λ. Amphipolis, Kiepert, Lehrb. alt. Geogr. σ. 315 καὶ
Εὐ. Πελεκίδην, Πρακτ. Ἀρχ. Ἑταιρ. 1920 σ. 81.

2 Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι παρὰ τῷ Ἑρρίκῳ Στε-
φάνῳ λέγεται ὡς ἐρμήνευμα: «(Ἀμφίπολις) civitas aquis
cincta, urbs quam fluvius circumluit» ὁμοίως παρὰ

Pape-Benseler λ. Ἀμφίπολις. Τοῦναντίον ὁ Τρύφων
Εὐαγγελίδης, Νέα Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1923, σ. 129, νομίζει,
ὅτι ἐκλήθη Ἀμφίπολις «ὡς ἐκ τῆς ἀμφοτέρωθεν τοῦ
Στρυμόνος θέσεως αὐτῆς». Ἀλλὰ ἡ νεωτάτη τοπογρα-
φικὴ ἐρευνα εἰδείξεν, ὅτι τοῦτο δὲν συνέβαινεν ἐν Ἀμφι-
πόλει: ἂν τοῦτο συνέβαινε, θὰ ἔπρεπε νὰ κληθῇ Ἀμφι-
ποταμία: πβ. Μεσοποταμία κ. ἄ.

Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην παρέλαβεν ἤδη καὶ ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἐν λ. Ἀμφίπολις: «*πόλις Μακεδονίας κατὰ Θράκην, ἣν ἔννεα ὁδοὶ ἐκαλεῖτο. κεκληῖσθαι δὲ Μυρίκην καὶ Ἡϊόνα, Ἀμφίπολιν δὲ διὰ τὴν περίρροιν τοῦ Στρυμόνος, ὡς Θουκυδίδης τετάρτη*¹».

Ἐνεκα τίνος τὴν ἐρμηνείαν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ ἀσπασθῶμεν, θὰ δείξωμεν κατωτέρω. Εἶναι ὁμως περίεργον, ὅτι τὴν ἀλήθειαν ἐγγὺς οὖσαν δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρη ὁ μέγας ἱστορικός.

Κατὰ τὴν δευτέραν παρὰ Θουκυδίδη ἐρμηνείαν ἡ Ἀμφίπολις ὠνομάσθη οὕτως ὡς οὖσα περιφανῆς «*ἐς θάλασσαν τε καὶ τὴν ἡπειρον*²». Περὶ τοῦ χωρίου τούτου πβ. Γ. Βερναρδάκη, Λεξικ. ἐρμην. (ἔκδ. β') λ. ἀπολαμβάνω.

Τὸν Θουκυδίδην ἐν τῇ ὅλως ἐσφαλμένῃ δευτέρᾳ ταύτῃ ἐρμηνείᾳ παρεπλάνησεν ἡ γειτνίασις τῆς θαλάσσης.

Πλὴν τούτου ὑπέπεσεν ἐνταῦθα ὁ Θουκυδίδης εἰς σοβαρὸν μεθοδολογικὸν σφάλμα· ἂν δεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν τὴν δευτέραν αὐτοῦ γνώμην, ἡ πρώτη αὐτοῦ ἐρμηνεία, ὅτι δηλ. ἡ Ἀμφίπολις ὠνομάσθη οὕτω διὰ τὴν περίρροιν τοῦ Στρυμόνος, ὀφείλει νὰ ἀπορριφθῇ.

Ἡμεῖς ἵνα ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως στηρίξωμεν τὴν ἐρμηνείαν ἡμῶν, ὀφείλομεν νὰ ἴδωμεν τί εἶναι καὶ τί σημαίνει ἡ λέξις ἀμφίπολις. Αὕτη εἶναι ἐπίθετον πβ. Αἰσχύλου Χοηφ. 75 κ. ἐ. «*ἀνάγκαν γὰρ ἀμφίπολιν | θεοὶ προσήνεγκαν*». Ἀμφίπολις ἀνάγκα εἶναι προφανέστατα ἢ ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀνάγκη, ἢ περικνυκλοῦσα τὴν πόλιν ἀνάγκη³.

Ὅμοια ἐπίθετα πρὸς τὸ ἀμφίπολις (ἀμφί + οὖσ. πόλις) δύναμαι νὰ παραθέσω τὰ ἑξῆς: ἀμφίβωμος (ἀμφί + οὖσ. βωμός) = ὁ περὶ τὸν βωμὸν ὢν, ἀμφίκοιτος (ἀμφί + οὖσ. κοῖτος ἢ κοίτη) = ὁ περιβάλλων τὸν κοῖτον ἢ τὴν κοίτην, τὴν κλίνην, ἀμφίλοφος (ἀμφί + οὖσ. λόφος) = ὁ περιβάλλων τὸν λόφον, τὸν αὐχένα, ἀμφίσκωμοι (ἀμφίς + οὖσ. κώμη) = «οἱ περιοικοῦντες τὰς κώμας» (Ἡσύχ.), ἀμφιτράχηλος (ἀμφί + οὖσ. τράχηλος) = ὁ περὶ τὸν τράχηλον ὢν (μεσαιων.)⁴.

Καὶ ἄλλα ἐπίθετα ἔχοντα ὡς δεύτερον συνθετικὸν τὴν λέξιν πόλις ὑπάρχουσι πβ. φιλόπολις (= ὁ φιλῶν τὴν πόλιν), μισόπολις (= ὁ μισῶν τὴν πόλιν), ἄπολις (= ὁ μὴ ἔχων πόλιν, ὁ ἐξόριστος), ἀπόπ(τ)ολις (= ὁ μακρὰν τῆς πόλεως, ὁ ἐξόριστος), ἀγχίπ(τ)ολις (= ὁ πλησίον τῆς πόλεως κατοικῶν, ὁ πλησίον εὐρισκόμενος), ἔμπολις (= ὁ ἐν τῇ πόλει ὢν) κ. ἄ.

1 Παρ' Ἀρποκρατίωνι λ. Ἀμφίπολις κεῖται: «... πρότερον δὲ Ἐννέα ὁδοὶ ἐκαλεῖτο, ὡς Ἀνδροτίων ἐν δωδεκάτῃ Ἀιθίδος· Μαρούας δ' ἐν Μακεδονικαῖς διὰ τὸν περιοικεῖσθαι τὸν τόπον Ἀμφίπολιν ὠνομάσθαι πρότερον Ἀκρά καλουμένη· οἱ δὲ Ἀρεως πόλις· ταῦτα ἀντιγράφει κατάλογος πόλεων ἐν κώδικι τοῦ Βατικανοῦ (πβ. Berkel εἰς Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἀμφίπολις): «Ἀμφίπολις, ἡ νῦν Χρυσόπολις [πβ. Pape-Benseler λ. Χρυσόπολις καὶ Χριστόπολις]· αὕτη πρότερον ἐκαλεῖτο Ἐννέα ὁδοὶ καὶ πόλις Ἀρεως καὶ Ἀκρά, διὰ δὲ τὸν περιοικεῖσθαι Ἀμφίπολις ἐκλήθη». Ἐχομεν ἐνταῦθα διάφορον ἐρμηνείαν ἢ πρὸς τὸν ἀντὶ τοῦ περιοικεῖσθαι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐν τῇ πηγῇ τοῦ Ἀρποκρατίωνος ἔκειτο περιρρεῖσθαι;

2 Εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἴσως ἀναφέρεται ὁ Πολυδεύκης Θ' 27: «ἡ δ' ἰσθμῷ ἢ πορθμῷ προσοικοῦσα πόλις ἀμφίπολις».

3 Ἀπὸ τοῦ ἐπιθέτου (καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς πόλεως) ὑπάρχει καὶ ὄνομα ἀνδρὸς Ἀμφίπολις· πβ. καὶ εἰς πόλις — Εἰς πόλις.

4 Ὁ Γερμανὸς Much (πβ. P. Kretschmer, Glotta 17 (1929) σ. 253) ὑποπίπτει εἰς σοβαρὸν σφάλμα ἀγνοῶν ἀξίωμα τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν γλωσσικὰ φαινόμενα κ.τ.λ. (π. χ. σύνθετα) γλώσσης τινὸς διὰ τῶν γλωσσικῶν νόμων ἄλλης γλώσσης ἢ καὶ ἄλλης διαλέκτου τῆς αὐτῆς γλώσσης· οὐχὶ ὀρθῶς δηλαδή, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Θουκυδίδου προσάγει τὸ ἀρχ. γερμανικὸν *biurg* καὶ τὸ γοτθικὸν *bidaurgeins* (= Lager) «aus bi = περὶ und baurgs = Burg»!! Ἀλλ' οὕτω τὰ πάντα δύνανται νὰ ἀνατρεπῶνται! Πβ. καὶ Ἀ. Χατζῆν, Ἀθηνᾶ 41 (1929) σ. 200, 1.

Νῦν τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι καὶ ὁ περικυκλῶν καὶ περιρρέων τὴν πόλιν Ἐννέα ὁδοὺς ποταμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ κληθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διὰ τοῦ ἐπιθέτου *ἀμφίπολις*; Πβ. ὅμοιον ὄνομα ποταμοῦ *Καμπύλος* (ἐν Αἰτωλῖα, Διόδ. Σικελ. 19, 67) καὶ τὸ ἀρχ. τοπωνύμιον *Περιορέουσα*, ὅπερ ὀφείλεται εἰς περιρρέουσιν ῥοήν (= ποταμόν).

Κατὰ ταῦτα Ἀμφίπολις¹ (ὁ) ἐκλήθη ὁ Στρυμὼν — ἢ μᾶλλον τὸ περὶ τὴν πόλιν τμήμα τοῦ Στρυμόνος — παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῶν Ἐννέα ὁδῶν.

Ὡστε ἡ πόλις φέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ. Ὁ Ἀγνων δηλαδὴ ἔδωκεν εἰς τὴν πόλιν ὄνομα γνώριμον οὐ μόνον τοῖς κατοικοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς περιοίκοις². Πρὶν ἢ διαλευκάνωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐπανέλθωμεν καὶ πάλιν εἰς τὸ θουκυδίδειον χωρίον.

Ἄν ἡ πόλις ὠνομάζετο διὰ τὴν περίρροισαν τοῦ Στρυμόνος, ὡς νομίζει ὁ Θουκυδίδης (καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος), ἔπρεπε νὰ κληθῇ Ἀμφίρροτος ἢ Περίρροτος· ἀμφίρροτος (= ἡ πανταχόθεν περιρρομένη) καλεῖται ἡ Σαλαμὶς παρὰ Σοφοκλεῖ Αἴ. 134· ἀμφιρύτη δὲ εἶναι ἐπίθετον νήσων παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ· περίρροτος ἐπίθετον τῆς Κρήτης παρ' Ὀμήρῳ Ὀδυσσ. τ 173.

Νῦν ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν ποταμόν Ἀμφίπολιν, ἵνα ἀπαντήσωμεν εἰς ἐνδεχομένην ἀντίρρησην, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν πόλις νὰ εἶναι ὁμώνυμος ποταμῷ.

Ἀλλὰ μικρὰ ἔρευνα θὰ δείξῃ ὅτι πάλαι τε καὶ νῦν πολλαὶ πόλεις φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ³. ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὅστις παρὰ τινὰ ποταμόν κατόκησεν, ἦτο ἠναγκασμένος ἐρωτώμενος νὰ δηλοῖ τὴν θέσιν τῆς οἰκίσεως αὐτοῦ διὰ τοῦ ποταμοῦ, παρ' ὃν κατόκει· οὐδὲ ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἰδίαν ὀνομασίαν εἰς τὴν θέσιν, διότι δὲν θὰ εἶχε σημασίαν τοῦτο· δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ γνωστὴ ἡ νέα ὀνομασία τοῖς περιοίκοις.

Τρανῶς ἀποδεικνύεται τὸ ὁρθὸν τῆς γνώμης ἡμῶν διὰ τῶν ἑξῆς παραδειγμάτων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ: *Σελινοῦς* εἶναι σύννηθες ὄνομα ποταμῶν· ἐν δὲ Σικελίᾳ παρὰ τὸν Σελινοῦντα ποταμόν ἰδρύθη καὶ πόλις *Σελινοῦς*· κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον «*Ἐλωρος πόλις Σικελίας ἀπὸ Ἐλώρου ποταμοῦ*»· ἐν Ἀρκαδίᾳ ὠνομάζετο τὸ πάλαι παραπόταμός τις τοῦ Ἀλφειοῦ *Ἑλισσών* (= ἐλικτός, ἐλικοειδής· πβ. ποταμόν *Ὀφιν*)· τὸ αὐτὸ ὅμως ὄνομα ἔφερε καὶ τις παρ' αὐτὸν πολίχνη· πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Helisson*. Ἔτι πβ. τὰ ἑξῆς ὀνόματα ἀρχαίων ἑλληνικῶν πόλεων: *Ροῦς* (ἀρχαία πόλις ἐν Μεγαρίδι), *Χάραδρος* (= χείμαρρος), *Ποταμός* (ἐν τῇ Ἀττικῇ), *Αἰγὸς ποταμός* (ἢ *Αἰγὸς ποταμοί*), *Ἀσωπός*, *Ἑρμος* (ἐν τῇ Ἀττικῇ), *Ὠρωπός* (πβ. Ἀ. Χατζήν, Ἀθηνᾶ 41 (1929) σ. 200 κ. ἐ.), *Ἀκράγας*, *Ἰστρος*, *Ξάνθος*, *Σῆρις* (ἀρσ. καὶ θηλ.) κ. ἄ. π.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰταλίᾳ τὰ αὐτὰ παρατηροῦνται: πβ. π. χ. *Parma* ποταμός καὶ πόλις τῆς ἄνω Ἰταλίας.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τοῦ Τιβέρεως εἶναι *Rumon* (ιδ. Serv. εἰς Verg. Aen. VIII 63 καὶ πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Rumon*)· τὸ ὄνομα τοῦτο ὁ Forcellini (λ. Roma σ. 561 b) ὁρθῶς μεταφράζει *flumen*· κατ' ἐμὲ ὅμως ἀρχικῶς ὁ Τίβερις

¹ Ἐπίθετον οὐσιαστικοποιηθέν.

² Ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπικρατήσῃ· ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὸ νέον ὄνομα τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου Σύρου Ἐρμούπολις μόνον ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγ-

γράφοις χρησιμοποιεῖται· οἱ ἐγχώριοι δὲν ἀπεδέχθησαν αὐτό. Ἄλλα παραδείγματα εἶναι περιττὸν νὰ μνημονεύσωμεν.

³ Πβ. καὶ Στέφαν. Βυζάντ. λ. *Ἀκράγαντες*.

ἐκαλεῖτο **Ruma*¹ (θηλ.)· ἡ λέξις αὕτη θὰ συναφθῇ καθ' ἡμᾶς πρὸς τὴν λατινικὴν λέξιν *rūma*—*θηλή*² (ἐξ ἧς γίνεται ἡ *ροή* τοῦ γάλακτος). Ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἀρχικῶς εἶχε τὴν σημασίαν τοῦ *ροή*³, ἀποδεικνύεται α') ἐκ τῆς συγγενοῦς ἐλληνικῆς λέξεως *ρύμη*⁴ (ὑ: ἐκ τοῦ *ῥέω*) = *ροή* (πβ. ἀρχ. ἐλλήν. «*ροή τοῦ αἵματος*»: ἰδὲ Ἑρρίκ. Στεφάν. Θησαυρ. Ἑλλ. γλ. λ. *ροή*), ὁρμή, φορὰ, β') ἐκ τοῦ ὅτι *ροή* (ἐκ τοῦ ἀρχαίου *ροή*: πβ. καὶ ἀρχ. τοπωνύμιον Ἀγαθὴ *ροή*!) νῦν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Σιατίστης τῆς Μακεδονίας καλεῖται ἡ *θηλή*, γ') ἐκ τῆς ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς αὐτῆς: *ῥύο* > *rūma* καὶ *rūmen* (πβ. *ῥύο* > *flūo* > *flūmen*).

Ὅτι *rūma* > **Ruma*, ἀπόδειξις: α') Ὁ στίχ. ἐν Χρησμ. Σιβυλλ. 8, 165 «ἔσται μὲν Ῥώμη *ῥύμη* καὶ *Δήλος ἀδελος*» ὑποδηλοῖ γνῶσιν τοῦ τύπου **Rūma*, β') ἐκ τῶν συγγενῶν λέξεων ἀρχ. *Στρώμη* (= **Struma* = **Στρώμα*: νῦν *Struma*, ὁ *Στρυμὼν* παρὰ τοῖς Σλάβοις), *Στρυμόδωρος*, *Στρυμὼν*, τῶν λατιν. *rumen*, *rumis*, *Ruminus*, *Rumi(n)a*, *Rūminalis* καὶ τοῦ σανσκριτ. *sru* —. Πάντα ταῦτα περιέργως ἅπαντες παρεῖδον!

Ἐκ τοῦ **Rūma*, τοῦ παλαιότερου ὀνόματος τοῦ Τιβέρεως, ἡ πόλις ἐκλήθη **Rūma* > *Rouma* (ὁ ἀρχαιότερος παραδεδομένος τύπος: πβ. Forcellini λ. *Roma*) > *Rōma*⁵.

Εἶτα ὁ ποταμὸς **Rūma* ἐγένετο *Rumon* ἀναλογικῶς: πβ. *Rubicon*, ποταμὸς Ῥουβίκων (καὶ *Rubico*) καὶ ἀρχ. ἐλλήν. *Στρώμη* (*Struma*) παρὰ τὸ **Στρώμων* (γεν. *Στρώμωνος* καὶ εἶτα κατὰ τινὰ ἀναλογίαν *Στρυμόνος* > ὄνομ. *Στρυμὼν*).

Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως **Rūma* διὰ ψευδῆ ἀποκατάστασιν (γερμαν. Hyperurbanismus) ἔγινε *Rouma* (πβ. ἀρχ. *jūro* > *juro*, ἀρχ. *roublicum* > *publicum* κ. ἄ. π.). Ἐπειδὴ δηλαδὴ πᾶσα δίφθογγος *ou* ἐτράπη εἰς *u*, ἐνομίσθη κατ' ἐμὲ τὸ **Rūma* νεωτερικὸν καὶ χυδαῖον καὶ ἐγένετο, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, *ψευδὴς ἀποκατάστασις* (*Rūma* > *Rouma*): παραδείγματα *ψευδοῦς ἀποκαταστάσεως* ἐν τῇ λατιν. γλώσσῃ ἔστωσαν τάδε: *thesaurus* (ἐλλήν. *θησαυρός*) > *thensaurus* (ἐν τῷ δημῳδῷ λόγῳ *n+s>s*: *consol* > *cosol*: πβ. προχείρως Georges λ. *consul*), *rūbigo* (*ruber* — *ἐρυθρός*) > **roubigo* > *rōbigo* κ. ἄ.

Τέλος περὶ τοῦ *Rouma* > *Rōma* πβ. Walde, ἐνθ' ἄνωτ. λ. *Roma*⁶.

Περὶ τῆς ὀνομασίας πόλεων ἐκ ποταμῶν ἐν Ἰταλίᾳ πβ. καὶ W. Schulze, *Eigenamen* σ. 537, Solmsen, *Idg. Eigenamen* σ. 57, Krahe, *Balkan — illyr. geogr. Namen* σ. 47.

Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. *Roma* εἴπομέν τινα καὶ ἐν Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 139-140 νομίζομεν, ὅτι τὸ ζήτημα ἐλύθη πλέον διὰ τῶν εἰρημένων.

1 Καθ' ἡμᾶς ἀναμφιβόλως ἡ ἐτρουσκική φυλὴ *Ruma* (πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Romulus* σ. 1075) ὀνομάσθη ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, οὐχὶ δὲ ἀντιστρόφως, ὡς παραδόξως ἐπιστεύθη ὑπὸ τινων.

2 Οὕτως ἐρμηνεύεται πλέον κατ' ἐμὲ ὁ μῦθος περὶ θηλασμοῦ ὑπὸ λυκαίνης τοῦ Ῥώμου καὶ τοῦ Ῥωμύλου, τῶν οἰκιστῶν τῆς Ῥώμης· δηλαδὴ ὁ μῦθος εἶναι αἰτιολογικός. Περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος θὰ διαλάβω διὰ μακρῶν ἐν εἰδικῇ μελέτῃ.

3 Περὶ τῆς λέξεως *ροή* καὶ τῶν συνωνύμων αὐτῇ *ροῦς*, *ῥεῦμα*, *ῥεῖθρον*, *ῥύαξ*, *ῥύσις*, *ῥάραδρος*, ποταμὸς πβ. Ἀ. Χατζήν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 144.

4 Ὁ Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1910 (ἔκδ. β'), λ. *Roma*, οὐχὶ ὀρθῶς κατὰ ταῦτα συνάπτει πρὸς τὴν λ. *ῥεῦμα*, ἥτις εἶναι γένους οὐδετέρου.

5 Ὁμοίως παρὰ Πλουτάρχῳ ὁ (*ficus*) *Rūminalis* καλεῖται οὐ μόνον Ῥομινάλις (γρ. Ῥομινάλις) ἀλλὰ καὶ Ῥομινάλιος, ὅπερ προϋποτίθει λατινικὸν **Rōminalis*· δηλαδὴ ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν σειρὰν: *Rūminalis* — *Rōminalis*.

6 Παρατηρῶ. ὅτι κακῶς ὁ Corssen (πβ. Pape-Benseler λ. Ῥώμη) καὶ ὁ Forcellini (ἐνθ' ἄνωτ.) τὸ *Roma* μεταφράζουσι *Stromstadt*· ἡ ὀρθὴ μετάφρασις εἶναι *Strom*.

Καὶ ἐν Ἑλλάδι νῦν πάμπολλα χωρία ὀνομάζονται ἐκ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ· πβ. *Ποταμός* (πρωτεύουσα τῆς νήσου τῶν Κυθήρων καὶ πόλις τῆς Λέσβου, ἢ ἄλλως *Πλομάρι*), *Ποτάμι*, *Μεγάλο ποτάμι*, *Ρεῦμα*, *Ἀλμυροπόταμον*, *Νεραύλακας*, *Γιάνιτσα*¹ κ. ἄ. π.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται καὶ ἐν ἄλλαις χώραις: Ἡ νῦν πρωτεύουσα τῆς Ῥωσσίας *Μόσκρα* (κακῶς *Μόσχα*!) φέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ (*Moskva*)· *Strumitza*² (= Στρυμονίσκος) ποταμός καὶ πόλις ἐν Ὑγουσλαβίᾳ· *Fiume* (= ποταμός) εἶναι γνωστὴ πόλις τῆς Ἰταλίας· ἡ αὐτὴ ὑπὸ τῶν Σλάβων καλεῖται *Rjeka* (= ποταμός)· *Offenbach* (Bach = ῥύαξ) πόλις ἐν Γερμανίᾳ· *Rio Janeiro* (= ποταμός *Janeyro*) καλεῖται κόλπος τῆς Ν. Ἀμερικῆς· ἡ παρ' αὐτὸν ἰδρυθεῖσα πόλις ἐκλήθη καὶ αὐτὴ *Rio Janeiro*· ἄλλα παραδείγματα παραλείπω.

Οὐ μόνον δὲ πόλεις ἀλλὰ καὶ χῶραι δλόκληροι ὀνομάσθησαν ἀπὸ ποταμῶν· περὶ τοῦ θέματος τούτου διέλαβον διὰ μακρῶν ἐν τῇ Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 140 κ. ἐ., ἔνθα ἀπέδειξα, ὅτι ὁ Σπερχειδὸς ποταμός (ἢ τμήμα αὐτοῦ) ἀρχικῶς ἐκαλεῖτο *Ἑλλάς*³ καὶ ὅτι ἀπ' αὐτοῦ ὀνομάσθη ἡ περὶ αὐτὸν μικρὰ χώρα, ἥς παρ' Ὀμήρῳ βασιλεύει ὁ Πηλεὺς ὁ πατὴρ τοῦ Ἀχιλλέως.

Μετὰ βεβαιότητος λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ πόλις Ἀμφίπολις φέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ.

Ὅτι ἡ πόλις Ἀμφίπολις δὲν ἔσωσε τὸ ἀρσενικὸν γένος, εἶναι εὐνόητον· αἱ πόλεις συνήθως εἶναι γένους θηλυκοῦ· τὴν αὐτὴν κατ' ἀναλογίαν μεταβολὴν παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῷ Σελινούς (ὁ καὶ ἦ), ὁ Ἀκροκόρινθος — ἡ Κόρινθος⁴, Σικυὼν (ὁ καὶ ἦ), Μαραθῶν (ὁ καὶ ἦ: νῦν ἡ *Μαραθῶνα*) Σηστός (ὁ καὶ ἦ) κ. ἄ. Παρ' Ὀμήρῳ ὁ *Αἴγυπτος* = ὁ ποταμός Νεῖλος, ἢ *Αἴγυπτος* = ἡ χώρα.

Ὅτι παρὰ τοῖς κατοίκοις τῶν Ἑννέα ὀδῶν ὁ Στρυμῶν ἐκαλεῖτο Ἀμφίπολις, οὐδὲν ἐνέχει παράδοξον· μακρὸς ποταμός εἶναι δυνατόν νὰ φέρῃ κατὰ τόπους διάφορα ὀνόματα· πβ. *Ἰναχος* — *Ἀχελῷος* (Pauly-Wissowa RE. λ. *Inachos* 4), *Πηνειὸς* (Θεσσαλίας) — *Ἀράξης* (Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἀράξης).

Καὶ νῦν ἐν Ἑλλάδι ἔχομεν παραδείγματα· ἐν Εὐβοίᾳ νῦν τὸ αὐτὸ ποτάμιον φέρει τρία ὀνόματα κατὰ τόπους: *Ποτάμι τῆς Κολέθρας* — *Μονοδριάτικο ποτάμι* — *Ξυλιθιώτικο ποτάμι*.

1 *Γιάνιτσα* <σλαβ. *janitza* = ποτάμιον. Ἡ *Γιάνιτσα* τῆς Πελοποννήσου (ἐπαρχίας Καλαμῶν) ἀναφέρεται πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας· δὲν εἶναι ἄρα τουρκικῆς ἀρχῆς. Ἐν Μακεδονίᾳ τὸ τοπωνύμιον ἐμφανίζεται ἐν τῷ πληθυντικῷ ἀριθμῷ (τὰ *Γιανιτσα*)· τὴν μεταβολὴν τοῦ γένους ἐρμηνεύω ἐν Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936, σ. 140, 1· ὁ δὲ ἕτερος τύπος (τὰ) *Γενιτσα* ὀφείλεται εἰς παρετυμολογίαν παρὰ τοῖς Τούρκοις: **Γιάνιτσα* > *Jenidze* (= Νεάπολις) > *Γενιτσα* > *Γιανιτσα* (παρετυμολογικῶς διὰ τὸ ὄνομ. *Γιάννης*: πβ. καὶ *γενί τσαρι* — *Γιανίτσαροι*). διὰ τὸ *Jenidze* εἶτα τὸ παρακείμενον — ἐγκαταλελειμμένον, ὡς φαίνεται, τότε — πόλισμα ὀνομάσθη *Eskidje* (Παλαιό-

πολις)· τοιαύτας παρὰ τὴν ἱστορίαν τοπωνυμίας ἔχομεν καὶ ἄλλας· πβ. *Παλαιοπρέβεζα* (= τὰ ἐρείπια τῆς Νικοπόλεως!), *Παλαιὰ Μονεμβασία* (= τὰ ἐρείπια τῆς Ἐπιδάουρου Διμηρᾶς, ἣτις κεῖται παρὰ τὴν Μονεμβασίαν), *Eski-Stamboul* (= Παλαιὰ Κωνσταντινούπολις) ἀκρωτήριον τῆς Μ. Ἀσίας (ἀπέναντι τῆς Τενέδου) καὶ πολίχνη ἐν Βουλγαρίᾳ!

2 Εἶναι ἡ ὑπὸ ἡμιμαθῶν λογίων καλουμένη Στρωμνίτσα!

3 Τὸ ὄνομα διέσωσε καὶ νῦν (Ἑλλάδα).

4 Περὶ τοῦ τοπωνυμίου τούτου θὰ διαλάβω προσεχῶς ἀλλαχοῦ.

Ἄλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις νῦν τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται· ὁ Πολωνικὸς ποταμὸς Njemen εἰσερχόμενος εἰς Γερμανίαν καλεῖται Memel· τοῦ Γερμανικοῦ ποταμοῦ Maas τὸ ἐν Γαλλίᾳ τμήμα καλεῖται Meuse· ἐν Μ. Ἀσίᾳ παρὰ τοῖς Τούρκοις τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ποταμοῦ Ἑρμου καλεῖται Muratdaghisu, τὸ δὲ κάτω Jedis — tschai· ἐν Κίνᾳ καὶ ἐν Ἰνδίαις τὰ αὐτὰ ὁμοίως συμβαίνουνσιν.

Ἄλλὰ διὰ τὸν Στρυμόνα ἦτο εὐκολώτερον νὰ συμβῇ τοῦτο, διότι διακόπτεται ὑπὸ τῆς Κερκινίτιδος λίμνης ὀλίγον ἀνωτέρω τῆς Ἀμφιπόλεως.

Νῦν ἐρωτᾶται διὰ τίνα λόγον ἐπλανήθη ὁ μέγας ἱστορικός. Ἡμεῖς εἰκάζομεν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἀκούσας, ὅτι ἡ πόλις ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ περιρρέοντος ποταμοῦ (= ἀπὸ τοῦ Ἀμφιπόλιδος¹), παρενόησε τοῦτο καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ἐκλήθη οὕτως ἡ πόλις ἕνεκα τοῦ περιρρέοντος ποταμοῦ Στρυμόνος.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

1 Ἡ γενικὴ Ἀμφιπόλιδος κατὰ τὸ Ἐνπόλιδος, ἀποπόλιδος κ. ἄ.